

ÖMƏR İBN XƏTTABIN QURAN HÖKMLƏRİNİN TƏTBİQİNDƏ ZAMAN-MƏKAN FAKTORUNU NƏZƏRƏ ALMASI VƏ HÖKMLƏRİN TARİXİLİYİ PROBLEMİ

Dilavər MƏMMƏDOV,

AMEA-nın akademik Ziya Bünyadov

adına Şərqşünaslıq İnstitutunun

Din və ictimai fikir tarixi şöbəsinin dissertantı

dilaver.mamedov6@gmail.com

AÇAR SÖZLƏR: *xəlifə Ömər, hədd cəzaları, hökmlərin dəyişməsi, əhli-kitab qadınlar, cizyə.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *халиф Омар, штраф, изменчивость вердиктов, джизья, женщины из людей Писания.*

KEYWORDS: *caliph Omar, punishment, change of sentence, Women of people of the Scripture, jizyah.*

Giriş

Quran hökmlərinin reallıq və zaman-məkan çərçivəsində dəyərləndirilməsi uzun müddətdir ki, müzakirə predmetidir. Məhəmməd Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra İslam coğrafiyasının genişlənməsi bir çox problemin ortaya çıxmasına zəmin yaratmışdır. Həzrət Məhəmmədin (s) peyğəmbərliyi dövründə müəyyən hadisələr zəminində Allah tərəfindən endirilən Quran İslam peyğəmbərinin vəfatından sonra kitab halına salınmışdır. Həyatda ikən nazil olunan ayələri izah edən Həzrət Məhəmmədin (s) vəfatı ilə vəhy pəncərəsinin bağlanması gələcək nəsillərin Quran ayələrini mövcud reallığa və zamana uyğunlaşdırmaq problemini ortaya çıxarmışdır.

Məqalədə İslam xəlifələrinin, xüsusilə də xəlifə Ömər hakimiyyəti illərində onun bəzi Quran ayələrinə yanaşma tərzinə toxunulmuşdur. Eyni zamanda, İslam mədəniyyətinin formalaşmasında böyük xidməti olan xəlifə Ömər istər oğurluq zamanı hədd cəzasının tətbiqi, istər qəlbləri İslama isinişdirilən (müəlləfeyi-qülub) təbəqəyə zəkatdan pay verilməməsi və kitab əhli olan qadınlarla evliliyi məsləhət nöqteyi-nəzərindən dəyərləndirməsi kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Quran hökmlərinin tətbiqində zaman-məkan faktorunun nəzərə alınması

İslam dininə görə, Allah insanın həm bu dünya, həm də axirət həyatını faydalı etməsi üçün Qurani-Kərimi nazil etmişdir. Quran həm də insanın yaradıcı fəaliyyəti üçün lazım olan bütün

əxlaq normalarını ehtiva edən kitabdır. Belə ki, Kitabın əsas mərkəzi insan, ilahi təlimlərin əsas qayəsi isə insanın islah edilməsidir [1, s.83].

Bir halda ki, vəhyin müraciət obyektı insandır, deməli, onun izahı və insanlara çatdırılması da bəşər övladı tərəfindən reallaşdırılmalıdır. Allah tərəfindən seçilmiş bu insanlar mənsub olduqları cəmiyyətin sosial-psixoloji amillərini nəzərə almış, ilahi təlimləri onların düşüncə və adət-ənənələrinə müvafiq şəkildə izah etmişlər. Hər bir peyğəmbərin başlıca missiyası insanlara tövhid əqidəsini aşılamaq olmuş, daha sonra cəmiyyətdə bu prinsip əsas götürülərək, ədalət və rifahın bərqərar olunmasına səy göstərilmişdir. Bu baxımdan, son peyğəmbər sayılan Həzrət Məhəmməd (s) missiyasını yerinə yetirmək üçün müəyyən vaxta ehtiyac duymuşdur. Uca Allah vəhyi insanlara çatdırmaq üçün seçdiyi hər elçisini əvvəlcə mənsub olduğu cəmiyyətdə püxtələşdirmiş, toplumu onun düşüncə tərzilə tanış etmiş, bundan sonra öz peyğəmbərinə göndərdiyi vəhyi həmin cəmiyyətə təbliğ etmək kimi ağır vəzifə vermişdir. İyirmi üç il davam edən bu çətin və məsuliyyətli missiya boyu Məhəmməd Peyğəmbər (s) vəhyin bilavasitə açıqlayıcısı, izah edicisi, onları insanlara münasib və anlaşılıqlı formada şərh edən rəhbər olmuşdur.

Həzrət Peyğəmbərin (s) həyatına nəzər saldıqda vəhyin təbliği prosesinin əsasən iki mərhələdən ibarət olduğu görünür. Belə ki, vəhyin əsas ideoloji yönü Məkkədə, praktik və dövlət quruculuğunun əsaslarının qoyulduğu dövr isə Mədinədə olmuş, cəmiyyətin böyük hədəflər və məqsədyönlü həyat tərzini yaşamağa əqli və mənəvi baxımdan hazırlanması prosesi təqribən 13 il davam etmişdir. Məkkədə nazil olan əksər ayələr psixoloji və sosial baxımdan kamil insanın formalaşmasına yönəlmişdir. Mədinə dövründə enən ayələr isə daha çox insanların gündəlik həyatda qarışdıqları problemlər və hüququn müxtəlif sahələri ilə bağlı olmuşdur. Qeyd olunmalıdır ki, Qurani-Kərimdə heç bir dövlət forması təqdim edilməmişdir. Məhəmməd peyğəmbərin (s) də Mədinəyə dövlət qurmaq məqsədilə getdiyini iddia etmək doğru olmazdı. İslamın və onun peyğəmbərinin əsas missiyası yer üzündə haqsızlığın qarşısını almaq, ədaləti bərpa etmək, bir sözlə, insanın nə üçün yaradıldığını nəzəri və praktiki şəkildə çatdırmaq idi. Şübhəsiz ki, Həzrət Məhəmməd (s) bu missiyanın yalnız sözlə həyata keçəcəyinə inanacaq qədər sadələvh deyildi və haqq uğrunda apardığı mübarizədə hər baxımdan güclü olmağın əhəmiyyətinin fərqlində idi. Bu səbəbdən o təbliğ etdiyi dinin yayılmaması üçün hər fürsəti dəyərləndirməyə çalışan düşmənləri ilə mübarizəyə ciddi yanaşmışdır. Bədir, Uhud və Xəndək döyüşləri, Xeybərin fəthi, Mutə və Huneyn qəzavətləri, həmçinin Taif səfəri artıq müsəlman cəmiyyətinin özünü bir güc kimi sübut etməsinin başlanğıcı idi. Hüdeybiyyə sülh müqaviləsi isə məkkəlilərin müsəlmanların siyasi mövcudluqlarının rəsmi şəkildə tanınmasının əsasını təşkil etmişdir [2].

İstər yaşadığı dövrdə, istərsə də vəfatından sonra haqq mübarizəsinin yarımçıq qalmaması üçün sağlam nəsil və ardıcılıqların yetişdirilməsi Peyğəmbərin (s) vəzifələrindən olmuşdur.

O, həyatda ikən ilahi təlimin yeganə şərhçisi, başqa sözlə, İslamın hökm və qanunlarını bəyan edən şəxs idi. İslamı hər kəsə anlaya biləcəyi formada, hər insanın düşüncə tərzinə müvafiq şəkildə izah etmişdir. Lakin hər bir bəşər övladı kimi Məhəmməd Peyğəmbər (s) də

müəyyən zaman kəsiyində ömür sürmüş və ilahi vəhyi təbliğ etmişdir. Onun vəfatından sonra İslam geniş coğrafiyaya yayılmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, İslam zaman və məkan faktorunu nəzərə alan dindir. Reallığın nəzərə alınması ilahi təlimləri insanlara çatdıran bütün peyğəmbərlərin, o cümlədən sonuncu peyğəmbər Həzrət Məhəmmədin (s) əhəmiyyət verdiyi xüsurlardan idi. Həmçinin Qurani-Kərim də insanın sözügedən məsələ ilə bağlı psixoloji hazırlığını, yaşadığı dövrün reallığını, bəzi hökmlərin tətbiqində zaman amilini nəzərə almış, qərarların icrasında təcridlik metoduna üstünlük vermişdir. İslam coğrafiyasının genişlənməsi nəticəsində ortaya çıxan yeni problemlərin çoxluğu hökmlərin sabit qalmamasını zəruri etmişdir. Belə olduğu təqdirdə şəriətin məqsədləri nəzərə alınmalı, fayda əvəzinə, fəsad meydana gəlməməlidir. Hazırda hökmlərin zaman və məkana tabeliyi, dövrün və reallığın dəyişməsi ilə hökmlərin dəyişib-dəyişməyəcəyi mövzusu müsəlmanlar tərəfindən ciddi müzakirə olunur. İslam tarixinə nəzər saldıqda Həzrət Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra xəlifələrin bir çox məsələdə Quranın prinsiplərini əsas götürərək mühüm problemlərin həllində öz ictihadları ilə qərar verdiklərinin şahidi oluruq. Bu baxımdan, xüsusilə rəşidi xəlifələrdən Həzrət Ömər qərar və ictihadları diqqəti cəlb edir [3, s.74].

İslam tarixinə nəzər saldıqda Məhəmməd peyğəmbərin (s) vəfatından sonra İslam coğrafiyasının genişlənməsi ilə paralel olaraq, bir çox problemin də meydana gəldiyi görünür. Belə ki, müsəlmanlar yeni mədəniyyətlərlə tanış olarkən Quranın hökmləri yeni problemlərin həllinə kifayət etmirdi. Şafeyi alimlərindən Əbdülməlik ibn Abdullah əl-Cüveyni özünün “Əl-Bürhan fi Üsul əl-Fiqh” adlı əsərində yazırdı: “Səhabənin hər hansı bir məsələ ilə bağlı fətvası Quranın nə zahiri, nə də batini ilə əlaqədar idi. Belə ki, fikir yürütmə və ictihad bu fəaliyyətin əsasını təşkil edirdi [4, s.15].

Xəlifə Əbu Bəkrin hakimiyyətinin ilk illərində zəkat verməkdən imtina edən bir sıra qəbilələrlə mübarizəsi, heç şübhəsiz ki, ictihad təşəbbüsünün nəticəsi idi. Çünki Quranın mahiyyətini yaxşı qavramış xəlifə zəkatın yeni qoyulan İslam dövlətinin başlıca iqtisadi bazası olduğunu görürdü. Burada xüsusi qeyd olunmalıdır ki, xəlifənin bu qərarı qəbul edərkən heç bir Quran ayəsinə və ya Peyğəmbərin (s) hədisinə istinad etməməsidir. Belə ki, Quranda zəkat verməyənlərlə müharibə aparılmasını əmr edən ayə mövcud deyildir. Sərbəst ictihad edən ilk rəşidi xəlifə sosial balansın qorunmasına, cəmiyyətdə hərc-mərcliyin baş almamasına, dövlət başçısının nüfuzunun itirilməməsinə əhəmiyyət verərək belə bir addım atmış və bu zaman dini mətnlərə müraciət etmək əvəzinə, dövrün reallıqlarını nəzərə almış, dinin təməl özəyini ön plana çıxarmışdır.

Bu xüsurları qeyd etdikdən sonra müsəlmanların ikinci xəlifəsi Ömər ibn Xəttabın hakimiyyəti illərinə təsadüf edən bəzi ictihadlarına və bu ictihadların zəruriliyi məsələsinə toxunmaq istərdik.

Oğurluq edənin əlinin kəsilməsinə dair ayə və xəlifə Ömər qərarı mövzusu

Mənbələrdə bildirildiyinə görə, xəlifə Ömər hakimiyyəti zamanı bir neçə il quraqlıq olmuş müsəlmanlar həmin illərdə yağış duası etmişlər [5, s.15-16]. Bu səbəbdən də o, həmin

müddətdə oğurluq zamanı əlin kəsilməsinə dair ayənin hökmünü icra etməmişdir. Belə ki: “Biz quraqlığın hökm sürdüyü ildə hədd cəzasını tətbiq etmirik” – məşhur sözü də ona məxsusdur [6, s.140].

Digər rəvayət isə Xatib ibn Əbu Baltanın kölələrinin Müzeynə qəbiləsindən bir nəfərin dəvəsini oğurlayıb kəsmələri ilə bağlıdır. Cinayət sübuta yetirildiyi üçün hədd cəzası tətbiq olunsa da, sonradan xəlifə ac saxlandığına görə oğurluq etdikləri ortaya çıxmış kölələri cəzalandırmaqdan imtina etmişdir [7, s.238-239].

Belə bir sual yaranır ki, oğrunun əlinin kəsilməsi ilə bağlı qəti əmr olduğu halda Həzrət Ömər nə üçün bu cəzanın icrasından imtina etmişdir? Axı Quranın sözügedən ayəsində zərurət, aclıq və ehtiyac kimi hallar qeyd edilməmiş, birbaşa cəzanın icrası əmr edilmişdir! Fikrimizcə, xəlifə ayədəki hökmün tətbiqi zamanı mövcud şəraiti, reallığın tələblərini nəzərə almışdır. Burada diqqəti cəlb edən məqam xəlifənin məsələyə şəriətin məqsədləri nöqtəyi-nəzərindən yanaşmasıdır. Belə ki, verilən cəzadan məqsədin insanları pis işlərdən uzaqlaşdırmaq olduğunu yaxşı bilən xəlifə şəriətin əsas məqsədlərindən birini - insan həyatının qorunması prinsipini əsas tutmuşdur. Başqa sözlə, cəza ayələrinin hökmlərinin tətbiqində xəlifə Ömər yavaşca dövrün tələb və reallıqlarını nəzərə almaq olmuş, məhz zaman və məkan faktoru müvafiq qərarın qəbulunu tələb etdiyi üçün sözügedən metod seçilmişdir.

“Tövbə” surəsinin 60-cı ayəsi və xəlifə Ömər qanunvericiliyə dair ictihad

Xəlifə Ömər ictihadlarına dair digər məsələ qəbləri İslama isinişdirilən insanlar haqqında ayənin icrası ilə bağlıdır. Hadisə bilavasitə Ömər xəlifəliyi dövründə baş verməyə də, ayənin tətbiqi və reallıq amilinin nəzərə alınması məhz onun ictihadının bəhrəsi idi. Ayədə buyrulur: “Zəkatlar Allah tərəfindən bir fərz olaraq yalnız yoxsullara, kasıblara, onu yığın paylayanlara, qəbləri (İslam dininə) isinişdiriləcək kimsələrə, kölələrin azad olunmasına, borclulara, Allah yolunda cihad edənlərə və müsafirlərə məxsusdur. Allah Biləndir, Müdrükdir” [8, s.60].

Əbu Bəkrin xilafəti dövründə bir çox insan İslam dinini qəbul etmişdir. Belələrinin arasında münafıqlar da vardı və onların bəziləri ilə sülh bağlanmışdı. Həzrət (s) həmin kəslərin qəblərini İslama isinişdirmək və qohumlarının da Allahın dininə gəlmələri üçün onlara zəkatdan pay verərdi. Ancaq Məhəmməd Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra onlara zəkatdan verilən payın miqdarı ilə bağlı fikir ayrılıqları yaranmışdır. Əbu Bəkrin xilafəti dövründə həmin şəxslər xəlifəyə müraciət edərək alacaqları zəkat payını təsdiqləmək üçün sənəd istəmiş, daha sonra bu sənədi Ömərə təqdim etmişdilər. Həzrət Ömər isə onların əllərindəki sənədləri cıraraq: “Artıq İslam güclənmişdir və o, sizin dəstəyinizə ehtiyac duymur. Buna görə də sizin zəkatdan pay almaq haqqınız yoxdur”, - deyərək bildirmişdir. Daha sonra həmin şəxslər Əbu Bəkrin yanına gəlib şikayətlənir: “Xəlifə sənə, yoxsa Ömər?” – deyərək soruşduqda Əbu Bəkr: “Əgər Allah istəyərsə, o” – deyərək, Ömər qərarını təsdiqləyir. Bu hadisə səhabələrin gözü qarşısında baş vermiş və heç kim Ömər qərarına etiraz etməmiş, nəticədə Quranın sözügedən ayəsi əshabın icması ilə nəsx olunmuşdur [9, s.44].

Böyük müsəlman alimlərdən İmam Maturidi özünün “Təvilat” adlı təfsir kitabında ayənin

izahı ilə bağlı bu nəzərəçarpan fikri bildirmişdir: “Ayədə ictihadla nəsxə icazə verilməsinə və onun mənasının qaldırılmasına dəlil vardır” [10, s.407].

Nəsxədə deyildiyi zaman Quran ayələrinin tamamilə qüvvədən salınması və tarixin arxivinə atılması nəzərdə tutulmur. Məlumdur ki, İslam ictimai fikrində ayələrin nəsxi problemi ciddi müzakirələrin meydana gəlməsinə zəmin yaratmışdır. Ehtimal olunur ki, İmam Maturidi sözügedən əsərdə İslam düşüncəsində mövcud nəsxi deyil, hökmlərin tətbiqinin müəyyən tarixi zəmində təxirə salınmasını, şəraitin ehtiyaca daha uyğun həll yolunu tələb etməsini və zəmin yaranarsa, hökümlərə bir daha müraciət etmə ehtiyacının ola biləcəyini nəzərdə tutmuşdur.

Rəvayətdən aydın olur ki, Ömər bu qərarı illət/səbəb kontekstində dəyərləndirmişdir. Rəvayətdə xəlifənin yanına gəlib zəkat tələb edənlər, çox ehtimal ki, Həzrət Peyğəmbərin (s) dövründə bu haqqa sahib olan insanlar idilər. Həmin vaxt müsəlmanların zəif olması bu zümrəyə zəkat verilməsini zəruri qılmış, zəkətdən verilən pay müsəlmanları onların şəridən qoruma xarakteri daşmışdır. Ancaq sonradan müsəlmanların güclənməsi Ömər “İllət aradan qalxarsa, hökm də aradan qalxar” qaydasını tətbiq etməsinə zəmin yaratmışdır. Çünki mövcud vəziyyət dəyişmiş, müsəlmanların güclənməsi hökmün də dəyişməsinə labüd etmişdir.

Yuxarıda da vurğuladığımız kimi, ayələr çox açıq və konkret əmrlər ehtiva edir. İlk baxışda ayələrdəki hökmlərin olduğu kimi tətbiqinin vacibliyi qənaəti hasil olmasına baxmayaraq, reallıq və zaman-məkan amili dini mətnlərin tətbiqində mühüm rol oynamışdır. Ömər sözügedən icraatları da bunun bariz nümunəsidir.

Qənimətlərdən xüms vergisinin ayrılması və uzaqqörənlik

Ayələrin tətbiqində mövcud şəraitin və zaman-məkan amilinin nəzərə alınmasını əks etdirən digər məsələ isə “Ənfal” surəsinin 41-ci ayəsi ilə bağlıdır. Ayədə buyrulur: “Əgər siz Allaha və (haqla batilin) ayırd edildiyi gün – iki dəstənin qarşı-qarşıya gəldiyi gün qulumuza nazil etdiyimizə iman gətirmisinizsə, bilin ki, ələ keçirdiyiniz qənimətlərin beşdəbiri Allaha, Onun Elçisinə, onun qohum-əqrəbasına, yetimlərə, kasıblara və müsafirlərə məxsusdur. Allah hər şeyə qadirdir”. Ayədə qənimətlərin kimlər arasında bölüşdürülməyə açıq-aydın göstərilir. Belə ki, Səvad bölgəsinin təqsimi ilə bağlı döyüşçülər şəhər valisi Əbu Ubeyd ibn Cərraha şikayətlənərək, fəth olunan ərazilərin aralarında bölünməsinə tələb etmişlər. Vəziyyətin gərgin olduğunu görən vali xəlifə Ömərə məktub yazmışdır. Xəlifə Əli ibn Əbu Talib, Talha, Osman, Muaz ibn Cəbəl və Abdullah ibn Ömər də iştirak etdiyi məşvərət qrupunun fikrini əsas tutaraq, torpaqların döyüşçülər arasında paylanılmayıb fey hökmünə bağlanmasına qərar vermişdir [11, s.25]. Xəlifə Əbu Übeydəyə yazdığı cavab məktubunda: “Allah özlərindən sonra gələcək nəsilləri qiyamət gününədək bu feyə ortaqlıq etmişdir. Allahın fəthini sənə bəxş etdiyi bu torpaqları öz əhalisinə həvalə et və onlardan xərac al. Onlar əkin-biçin işlərini də çox gözəl bacarırlar. Gücləri çatdığı qədər cizyə versinlər. Əgər biz bu əraziləri əhalisi ilə birgə müsəlmanlar arasında paylasaq, bizdən sonra gələcək müsəlmanlara heç bir şey qalmayacaqdır [12, s.372]. Əraziləri ilə birlikdə müsəlmanlara verilən bu insanlar istismara məruz qalacaq, övladlarımız onların uşaqlarını kölə edəcək, beləcə köləlik İslam dini hakim olduğu müddət

ərzində nəşildən- nəslə keçəcəkdir. Onlarla əsir kimi davranılmasına, müsəlmanların onlara zərər verməsinə, halal yollar istisna olmaqla, onların mallarına sahib çıxmalarına əngəl ol. Onlarla bağladığın müqavilənin şərtlərinə sadıq qal” [13, s.140-142].

Bu addım bəzi səhabələr tərəfindən etirazla qarşılandı da, sonradan hər kəs Ömər bu mövqeyi ilə həmfikir olmuşdur. Xəlifə Ömər isə bu qərarı ilə həmin ərazilərin gələcəkdə İslam iqtisadiyyatının ən mühüm mərkəzlərindən birinə çevrilməsinə imkan yaratmış, münasiblik (məsləhət) prinsipini önə çəkərək, bu ərazilərin torpaq sahibləri arasında bölünməsinə, sosial stabilliyin pozulmamasına və gələcəkdə ciddi problemlərin yaranmamasına nail olmuşdur. Əslində bu addım dinin mahiyyətini və prinsiplərini zamanın və reallığın tələblərinə uyğunlaşdırmaqdır.

Əhli-kitabdan olan qadınlarla evliliyə icazə verilməsinə baxmayaraq, xəlifə Ömər qərarı

“Əl-Maidə” surəsinin 5-ci ayəsində buyrulur: “Bu gün pak nemətlər sizə halal edildi. Kitab verilənlərin yeməkləri sizə halal, sizin yeməkləriniz də onlara halaldır. İsmətli mömin qadınlar da, sizdən əvvəl Kitab verilənlərin ismətli qadınları da, namuslu olub zinakarlıq etməmək və aşna saxlamamaq şərti ilə mehlərini verdiyiniz təqdirdə sizə halaldır. İmanı inkar edənin əməlləri boşa çıxar və o, axirətdə ziyana uğrayanlardan olar” [14, s.5].

Qurani-Kərimdə “kitab verilənlərin ismətli qadınları” ilə evlənməyə icazə verilməsinə baxmayaraq, xəlifə Ömər buna qadağa qoymuşdur. Belə ki, Həzrət Ömər Hüzeyfədən xanımını boşamasını tələb etmişdir. Rəvayətlərdə kitab əhli olan qadınlarla təkə Hüzeyfə deyil, bir çox səhabənin evli olduğu bildirilir. Hüzeyfə boşanma tələbinin belə bir evliliyin haram olub-olmamasından qaynaqlandığını soruşduqda xəlifə haram olmadığını, lakin həmin qadınların əxlaqsızlığa meyil edə biləcəyindən ehtiyatlandığını vurğulamışdır [15].

Tarixi faktlardan məlum olur ki, başda rəşidi xəlifə Ömər olmaqla səhabələr dövlət idarəçiliyində problemlərin həllinə məsləhət və ümumi rifah prizmasından yanaşmışlar. Fikrimcə, kitab əhli olan qadınlarla evlilik xüsusunda İslam coğrafiyasında müsəlman qadınların vəziyyəti də diqqət mərkəzində olmuş, əcnəbi qadınlara meyillilik faktları müsəlman qadınların evdə qalmasına və bundan qaynaqlanan sosial problemlərin vüsət tapmasına zəmin yaratdığı üçün ictihad müraciət edilmişdir.

Nəticə

Qurani-Kərim Məhəmməd peyğəmbərə (s) 23 il ərzində müəyyən hadisələr və problemlər üzərinə təcridən nazil olmuş və bilavasitə hadisələrə “müdaxilə” etmişdir. Müxtəlif zaman və məkanlarda fərqli problemlərin həlli üçün nazil olan ayələr kitab şəklində toplanmışdır. Digər tərəfdən, İslam coğrafiyasının genişlənməsi, müsəlmanların fəthləri özü ilə bərabər, bir çox problem də gətirmişdir. Bir sözlə, vaxtilə spesifik hadisələr üçün enən ayələr zaman keçdikcə genişmiqyaslı problemlərin həllinə çarə tapa bilməmişdir. Məhz xəlifə Ömər və digər

səhabələrin sosial problemlərin həllində öz rəylərinə və ictihadlarına müraciət etmələri bunun bariz nümunəsidir. Bu hal Quranı tarixin müəyyən dövrünə aid edilməsi iddiasının əksinə olaraq, onun insanlığa təqdim etdiyi prinsiplər nöqtəyi-nəzərindən dəyərləndirilməsinin göstəricisidir. Xəlifə Ömər öz hakimiyyəti illərində Allahın kitabındakı hökmləri insanlar arasında tətbiq etmiş, müqəddəs kitabın ağıla və düşüncəyə verdiyi dəyəri praktiki qaydada həyata keçirmişdir. O, qəbul etdiyi bütün qərarları İslamın buyurduğu və ən ümdə dəyər saydığı ədalət prinsipinə əsaslandırıb, praktik ümmətin formalaşmasına zəmin hazırlamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Fazlur Rahman. İslam (çev. Mehmet Dağ – Mehmet Aydın) // Ankara Okulu Yayınları // Ankara, 2016.
2. <http://www.duasureayet.com/category/hudeybiye-baris-antlasmasi-sartlari-onemi/>
3. http://isamveri.org/pdfdrq/D02917/2006_I_2/2006_I_2_OZTURKM.pdf
4. Qürtubi Əbu Abdullah Məhəmməd bin Əhməd bin Əbu Bəkir bin Fərh əl-Ənsari əl-Xəzrəci. Əl-Came li əhkam əl-Quran. Təhqiq edən: Əhməd Bərduni və İbrahim Ətfiş. Qahirə. Darül-Kutub əl-Misriyyə, 1964.
5. Ən-Nəvəvi Əbu Zəkəriyyə Muhiddin bin Şərəf. Əl-Məcmu. Darül-Fikir.
6. Əbu Bəkir Əbdürrəzzaq İbn Həmmam İbn Nafe əl-Hümeiri əl-Yəmani əl-Sənani. Əl-Müsənnəf. Təhqiq edən: Həbib Rəhman əl-Əzəmi. Beyrut. əl-Məktəb əl-İslami, 1403.
7. Əhməd əl-Kəsani, Əla əd-Din Əbu Bəkir bin Məsud. Bədai əs-Sənai fi Tərtib əş-Şərae. Darül-Kutub əl-Elmiyyə, 1986.
8. Əs-Sərəxsi, Məhəmməd bin Əhməd bin Əbi Səhl. Beyrut: Darül-Mərifət, 1993.
9. Əbu Mənsur əl-Matrudi, Məhəmməd bin Məhəmməd bin Mahmud. Təfsir əl-Matrudi. Təhqiq edən: Məcdi Bəslum. Beyrut: Darül-Kutub əl-Elmiyyə, 2005.
10. Əbu Yusif, Yaqub bin İbrahim bin Həbib bin Səd bin Hibtə əl-Ənsari. əl-Xərac. Təhqiq edən: Taha Abdurrauf Səd. Qahirə: əl-Məktəbə əl-Əzhəriyyə li ət-Turas.
11. Əl-Bələzuri Əhməd bin Yəhya bin Cabir. Fütuh əl-Buldən. Beyrut: Dar Məktəbə əl-Hilal, 1988.
12. Əbu Yusif Yaqub bin İbrahim bin Həbib bin Səd bin Hibtə əl-Ənsari. Əl-Xərac. Təhqiq edən: Taha Abdurrauf Səd. Qahirə: əl-Məktəbə əl-Əzhəriyyə li ət-Turas.
13. Zuhayli Vəhbə bin Mustafa. Fiqh əl-İslami və Ədillatuhu. Dəməşq: Dar əl-Fikir əs-Suriyyə.
14. Əl-Cəssas Əbu Bəkr Əhməd ibn Əli. Əhkam əl-Quran. Tədqiq edən: Əbdüssəlam Məhəmməd Əli Şahin. Beyrut: 1994.
15. İbn əl-Ərəbi Məhəmməd İbni Abdullah. Əhkam əl-Quran. Beyrut: Dar əl-Kutub əl-Elmiyyə, 2003.

Дилавар Мамедов

**ИСТОРИЧНОСТЬ ВЕЛЕНИЙ КОРАНА И УЧИТЫВАНИЕ
МЕСТНЫХ И ВРЕМЕННЫХ ФАКТОРОВ В ИХ ПРИМЕНЕНИИ
ОМАР ИБН ХАТТАБ**

РЕЗЮМЕ

Оценка вердиктов Корана в контексте реальности, мест и времени является одной из тем, обсуждаемых в течение длительного времени. После смерти Пророка расширение исламской географии также привело к возникновению многих проблем. А также в период откровения Коран, посланный Богом, на основе определенных событий, был выпущен книгой после смерти исламского пророка. После смерти Пророка, объяснившим аяты ниспосланные при жизни, закрытие откровения у будущих поколений выявило проблему адаптации аятов Корана к реальности и времени. В статье коснулись подходам исламских халифов, особенно во время правительства халифа Омара, его подход к некоторым из стихов Корана. Коснулись оценкам халифы Омара, услуги которого в формировании исламской культуры бесценны, на счёт проблем будь то штраф введённый во время кражи, будь то отказ платить зекаты утепившим сердца исламом и следует ли входить в брак с женщинами, читающими книги.

Dilavar Mammadov

**TAKING INTO CONSIDERATION TIME-SPATIAL FACTOR DURING
APPLYING QURANIC VERSES BY OMAR IBN KHATTAB AND
PROBLEM OF HISTORICITY OF THE RULES**

SUMMARY

Appreciation the verdicts of the Quran in the context of reality, places and time is one of the topics discussed in a long time. The expansion of the Islamic geography after the death of the Prophet (pbuh) led to the emergence of many problems. Sent down by God during the prophethood of Mohammad, on the basis of certain events, a book was released after the death of the Islamic prophet. The closure of the revelation window after the death of prophet which described the verses revealed in life led to the problem of adaptation the verses of Quran to the reality and time for future generations. The article touched on the approaches of the Islamic Caliphs, especially during the Government of Caliph Omar, his approach to some of the verses of the Koran. The article touched on application of punishment during the theft, not to pay anything whose hearts warmed up to Islam and marriage with the women of people of the Scripture in the point of view of expediency by caliph Omar who played indispensable role in the formation of Islamic culture.